

ПИТАННЯ СУДОУСТРОЮ

УДК 347.97/.99:340.142

В. Городовенко, кандидат юридичних наук, голова Апеляційного суду Запорізької області

Принцип обов'язковості судового рішення

Принцип обов'язковості судового рішення, закріплений на конституційному рівні (п. 9 ч. 3 ст. 129 Конституції України), набуває свого втілення у судоустрійному і процесуальному законодавстві¹. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» судові рішення, яким закінчується розгляд справи в суді, ухвалюється іменем України. Судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається процесуальним законом. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, установлену законом².

Судове рішення, яким закінчується розгляд справи, є найважливішим актом судової влади. Відповідно до п. 2 Постанови Пленуму ВСУ «Про судові рішення» воно покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права³. Судове рішення ухвалюється іменем України незалежно від того, до якого рівня судової системи або юрисдикції належить суд і в якому складі суддів (одноособово чи колегіально) розглянуто справу; саме в ньому підбивається підсумок судового розгляду.

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453–VI // Офіц. вісн. України. – 2010. – 30 лип. – № 55(1). – С. 7. – Ст. 1900.

³ Про судові рішення : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 18.12.2009 р. № 14 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 4.

Правова природа і сутнісні властивості судового рішення як акта правосуддя є достатньо дослідженими у процесуальній науці¹, однак поза увагою залишаються деякі елементи принципу обов'язковості судового рішення. Окрім того, аналіз елементів даного принципу є актуальним з огляду на триваючу в Україні судову реформу, яка зумовлює чисельні законодавчі зміни.

Процесуальне законодавство не розкриває поняття і сутності судового рішення, його розтлумачує наука процесуального права. Відомий радянський процесуаліст М. А. Гурвич суть судового рішення вбачав у підтвердженні існування чи неіснування спірного права, не заперечуючи наявності у цьому підтвердженні й наказу². Позицію вченого підтримав А. Ф. Клейнман, підкреслюючи, що основне в судовому рішенні — це захист права³.

Екстраполяція цих висновків на чинне законодавство дозволяє констатувати наступне. Судове рішення ухвалюється іменем держави по суті спору сторін у позовному провадженні у цивільних, адміністративних, господарських справах, у наказному провадженні — у цивільних справах, у справах конституційної юрисдикції, щодо об'єкта процесу — у справах окремого провадження, а також у кримінальних справах. Тобто тільки судовим рішенням остаточно вирішується питання про охорону і захист прав та законних інтересів громадян та юридичних осіб. У рішенні завжди закладено висновок суду про застосування відповідної норми права щодо конкретної життєвої ситуації, матеріально-правових відносин між учасниками процесу, зокрема сторонами⁴.

Судове рішення набуває своїх владних властивостей з певного моменту, визначеного законом (для актів суду різних інстанцій цей момент є різним). Із настанням цього моменту рішення стає обов'язковим для всіх і незмінним для суду, який його постановив. Рішення суду першої інстанції набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не

¹ Див.: Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1957. – 276 с. – С. 24; Загорько П. П. Судові рішення / П. П. Загорько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 188 с.

² Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / М. А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 123.

³ Клейнман А. Ф. Избранные труды : в 2 т. / А. Ф. Клейнман ; [редкол.: Т. Е. Абова и др.]. – Краснодар : Сов. Кубань, 2008. – Т. 1. – 505 с. – С. 283.

⁴ Див.: Сердюк В. В. Обов'язковість судового рішення: окремі питання теорії і практики / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8 (62). – С. 80.

було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. Рішення суду касаційної інстанції набуває законної сили з моменту проголошення, при цьому втрачають силу рішення нижчих судів, скасовані ним.

За загальним правилом судові рішення не може бути виконане до набрання ним законної сили, хоча відповідні положення процесуального законодавства прямо вказують на негайність виконання (наприклад ст. 367 ЦПК, ст. 256 КАС України). З моменту набрання законної сили судові рішення набуває значення закону для конкретного спору, а треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники втрачають право знову заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини.

Як справедливо відзначають П. П. Заворотько і М. Й. Штефан, авторитет судового рішення, яке набуло законної сили, може бути забезпечений за таких умов: а) коли судові рішення буде завершальним (виключить неможливість дальшого розгляду правового питання, яке вже було вирішене); б) коли воно стане стабільним, буде виключена можливість для заінтересованих осіб оскаржити його, а для суду, який його постановив, змінити; в) коли встановлені судовим рішенням факти по справі будуть мати обов'язкову силу для судових та інших органів, які розглядатимуть інші цивільні справи між тими ж сторонами; г) коли воно буде результативним не тільки відносно сторін, як підстава для добровільного чи примусового виконання, а й відносно всіх осіб і організацій, від яких залежить реєстрація визначного правового статусу (положення) чи сприяння у його здійсненні¹.

Наслідки набрання судовим рішенням законної сили поділяються в теорії на дві групи: формальні й матеріальні. Так, М. А. Гурвич стверджував, що недопустимість (неможливість) касаційного оскарження після встановленого для цього строку — це формальна законна сила (тобто неспростованість), а правові дії, які викликає судові рішення з набранням ним законної сили як у галузі цивільного матеріального, так і процесуального права — матеріальна законна сила (тобто безспірність і визначеність права, здійсненність і виключеність)².

¹ Заворотько П. П. Судові рішення / П. П. Заворотько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – С. 116.

² Гурвич М. А. Лекции по советскому гражданскому процессу / М. А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1957. – 276 с. – С. 24.

Принцип обов'язковості судових рішень, що набрали законної сили, надає їм властивості закону по справі, у якій вони постановлені. Тому вони є обов'язковими для виконання на території України всіма фізичними і юридичними особами, яких ці рішення стосуються. Так, відповідно до ч. 1 ст. 14 ЦПК України судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, установлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, — і за її межами.

Сутність принципу обов'язковості судового рішення слідує із правової природи останнього, яка зумовлює наявність низки невід'ємних ознак, притаманних кінцевим актам правосуддя. Процесуальна наука виділяє такі властивості судового рішення, що набуло законної сили, як: обґрунтованість (вмотивованість), стабільність, незмінність, неспростовність, виключність, преюдиційність¹, здійсненність (виконаність), обов'язковість². При цьому різні автори по-різному інтерпретують зміст правових властивостей судових рішень, включаючи одні з них до обсягу інших, наводячи різний їх перелік. Основна суперечність полягає в тому, що одні вчені визнають загальнообов'язковість самостійною властивістю судового рішення, що існує поряд з іншими правовими категоріями, інші ж розглядають загальнообов'язковість засадою, з якої випливають всі інші властивості законної сили судового рішення³. Очевидно, що український законодавець керувався саме останньою позицією, визнаючи обов'язковість судових рішень одним із вихідних принципів правосуддя. Ми підтримуємо позицію

¹ Преюдиціальність судового рішення означає, що відносини і факти, відображені в ньому, вважаються встановленими. Інші органи, розглядаючи спірні питання, що стосуються розглянутих судом відносин і фактів, не повинні обговорювати (досліджувати) їх заново. Преюдиціальність забезпечує стійкість рішення, полегшує надалі процес доказування та усуває можливість винесення таких, що суперечать одне одному, рішень судових органів. Застосовується в поєднанні із такою його властивістю, як обов'язковість, що має визначальний характер для судового рішення, яке набрало законної сили (див.: Сердюк В. В. Обов'язковість судового рішення: окремі питання теорії і практики / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8 (62). – С. 84).

² Детальніше див.: Загоротько П. П. Судове рішення / П. П. Загоротько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – С. 108–164.

³ Див.: Гурвич М. А. Судебное решение. Теоретические проблемы / М. А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 124; Загоротько П. П. Судове рішення / П. П. Загоротько, М. Й. Штефан. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – С. 108–115.

В. В. Сердюка, який виділяє дві складові принципу обов'язковості: а) дотримання вимог судового рішення всіма суб'єктами, прав яких воно стосується, а також органів держави і їх посадових осіб; б) рішення, яке не виконане добровільно, може бути виконане в примусовому порядку, для чого зацікавленій особі видається відповідний виконавчий документ¹.

Вітчизняне законодавство (приміром, п. 1 ст. 213 ЦПК України) і судова практика² також наголошують на законності як невід'ємному елементі судового рішення, під якою розуміється правильне застосування судом, що вирішує справу, норм матеріального і процесуального права³, а практика Європейського суду з прав людини підкреслює потребу обґрунтування й виконання актів суду. На нашу думку, законність судового рішення слідує із загальних правових принципів, які визначені Конституцією України і чинним законодавством (верховенства права і підкорення суддів закону при здійсненні посадових повноважень).

Актуальним на сьогодні є аналіз вимог Європейського суду з прав людини з огляду на долучення України до конвенційного механізму захисту прав і свобод людини (тобто обґрунтованості й виконуваності судового рішення).

Умотивованість (обґрунтування судового рішення). Практика Європейського суду з прав людини передбачає обов'язковість мотивації судових рішень у контексті забезпечення права особи на справед-

¹ Сердюк В. В. Обов'язковість судового рішення: окремі питання теорії і практики / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8 (62). – С. 85.

² Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до ст. 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до цих правовідносин відповідно до ст. 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права). Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано відповідно до частини четвертої ст. 8 ЦПК норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечностей між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той із них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» (див.: Про судові рішення: постанова Пленуму Верхов. Суду України від 18.12.2009 р. № 14 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 4).

³ Сердюк В. В. Обов'язковість судового рішення: окремі питання теорії і практики / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8 (62). – С. 81.

ливий суд (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.). У протилежному разі (необґрунтування прийнятого рішення) вважатиметься, що було порушено право особи на доступ до суду. В одному зі своїх рішень Суд вказав, що «п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди мотивувати свої рішення, однак вона не може тлумачитися як така, що вимагає надання докладної відповіді на кожний аргумент (довід)... Обсяг цього обов'язку може змінюватися залежно від природи рішення. Слід також враховувати різноманітність засобів, якими може користуватися сторона в процесі, відмінності законодавства Договірних держав, їх звичаїв, доктринальних концепцій, оформлення і складання (викладу) судових рішень і постанов. Ось чому питання про виконання судом свого обов'язку мотивувати рішення, що впливає із ст. 6 Конвенції, може розглядатися виключно в світлі обставин справи»¹.

Вимоги щодо належного мотивування судового рішення містяться в чинному процесуальному законодавстві. Так, згідно з п. 3 ст. 213 ЦПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Аналогічне за змістом положення містить п. 3 ст. 159 КАС України. Пленум Верховного Суду України підкреслює, що обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить вичерпні висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи². Крім того, В. В. Сердюк підкреслює, що обґрунтованість судового рішення вимагає, що судові рішення має бути конкретизованим, безумовним і повним³.

¹ Див.: Де Сальвіа М. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы суд. практики, относящейся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод / М. Де Сальвіа : Судебная практика с 1960 по 2002 гг. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – С. 429.

² Про судові рішення : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 18.12.2009 р. № 14 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2010. – № 1. – С. 4.

³ Сердюк В. В. Обов'язковість судового рішення: окремі питання теорії і практики / В. В. Сердюк // Вісн. прокуратури. – 2006. – № 8 (62). – С. 85.

Мотивувальна частина обвинувального вироку згідно зі ст. 334 КПК має містити чітке формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням місця, часу, способу вчинення та наслідків злочину, форми вини і мотивів злочину. Але мають місце випадки викладення на початку мотивувальної частини вироку не того обвинувачення, що визнане судом доведеним. Іноді суд замість формулювання доведеного обвинувачення дослівно переносить у мотивувальну частину вироку зміст обвинувального висновку. Так, 25 червня 2003 р. Апеляційний суд м. Києва скасував вирок Подільського районного суду м. Києва щодо Л., засудженого за ч. 1 ст. 186 КК, у зв'язку з тим, що суд у мотивувальній частині вироку на порушення вимог ст. 334 КПК виклав те обвинувачення, яке було пред'явлено Л. органами досудового слідства за ч. 1 ст. 187 КПК, а не формулювання обвинувачення за ч. 1 ст. 186 КК, визнане судом доведеним¹.

Верховний Суд України у проведеному узагальненні констатував наявність таких недоліків мотивування судових рішень по кримінальних справах: до формулювання обвинувачення не вносяться важливі обставини, що уточнюють місце, час, спосіб, мету і мотиви вчинення злочину, його наслідки; перенесення у вирок тексту обвинувального висновку; неправильний виклад обвинувачення при його зміні, а також у випадку обвинувачення декількох осіб; неточності у викладенні особи обвинуваченого і відсутність аналізу доказів по справі; неповний аналіз усіх обставин справи, що мають суттєве значення для кваліфікації злочину; відсутність мотивування обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність; необґрунтоване застосування пільгових інститутів кримінального права, а також цивільного позову у кримінальній справі; недодержання букви закону при оформленні вироку тощо².

В аспекті забезпечення вмотивованості судових рішень досить актуальним є застосування судами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та рішень Європейського суду з прав людини, який тлумачить положення цієї міжнародної угоди.

¹ Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Узагальнення Верхов. Суду України. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/8025D0842CCBD107C3256F09002A04C6?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=8025D0842CCBD107C3256F09002A04C6&Count=500&>. – Заголовок з екрану.

² Там само.

Як показує судова практика, судді через різні причини ще не готові до застосування норм Конвенції та практичного впровадження позицій Європейського суду при вирішенні спорів. Навіть при застосуванні вказаних положень, судді не мають чіткого й однозначного уявлення про те, у чому полягає їх правовий зміст, а тому абстрактно посилаються на практику Європейського суду без зазначення його конкретного рішення. Іншим недоліком застосування європейських стандартів вітчизняними суддями є посилення на конкретний прецедент без аналізу співвідносності його з нормами національного права.

Утім існують і вдалі приклади застосування судами практики Європейського суду з прав людини. Так, у справі № 2-1259/09 за позовом Токмацького міжрайонного прокурора в інтересах виконавчого комітету Токмацької міської ради до Горшкова А. В., Горшкова Є. А., Горшкової Г. В., Горшкової К. А. про визнання такими, що втратили право користування службовим приміщенням, рішенням Токмацького районного суду Запорізької області від 28 жовтня 2009 р. позов задоволено частково та визнано Горшкову Г. В. такою, що втратила право користування службовим приміщенням. У іншій частині позов залишено без задоволення. Відмовляючи у задоволенні частини позовних вимог, суд застосував ст. 8 Конвенції, визначивши, що вона має пріоритет над ст. 72 Житлового кодексу України. Пункт 1 ст. 8 Конвенції гарантує кожній особі, окрім інших прав, право на повагу до її житла, що охоплює, насамперед, право займати житло, не бути виселеною чи позбавленою свого житла. Пославшись на рішення Європейського суду (по справах Powell and Rayner vs the U.K. від 21.02.1990, Gillow vs. The U.K. 24.11.1986 та Larkos vs. Cyprus від 18.02.1999), суд дійшов висновку, що на державу в особі її державних органів покладено позитивні зобов'язання «вживати розумних і адекватних заходів для захисту прав». Такий захист поширюється як на власника квартири, так і на наймача. Оскільки будь-яких доказів, які б підтверджували, що втручання держави у використання відповідачами конвенційного права на житло згідно з п. 2 ст. 8 Конвенції «відповідає поставленій законом меті (рішення у справі Olsson vs. Sweden № 1 від 24.03.1988) і чи було воно необхідним у демократичному суспільстві задля досягнення зазначеної мети, правомірно відмовив у задоволенні позову. Ухвалою Апеляційного суду Запорізької області від 10.03.2010 р. рішення Токмацького районного суду Запо-

різької області залишено без змін. У касаційному порядку рішення не оскаржувалося¹.

На нашу думку, удосконалення вітчизняного судочинства в аспекті забезпечення вмотивованості судових рішень має відбуватися за двома напрямками. По-перше, судді при розгляді й вирішенні справ повинні більш ретельно підходити до вивчення обставин справи і аргументів, наданих сторонами; необхідно ретельно аналізувати кожен фактичну обставину, зіставляючи її з нормами чинного законодавства. При цьому суддям слід враховувати практику Європейського суду з прав людини, включаючи її в мотивувальні частини рішень. По-друге, виходячи із вимог процесуального законодавства щодо підстав скасування судових рішень в апеляційній і касаційній інстанціях, відповідним судам варто більш прискіпливо вивчати оскаржувані судові рішення з точки зору повноти й чіткості їх мотивування. Це сприятиме підвищенню посадової дисципліни в судах нижчих інстанцій при постановленні рішень.

Виконання судового рішення. Європейський суд з прав людини наголошує, що виконання будь-якого судового рішення є невід'ємною стадією процесу правосуддя і вагомим складником доступу до суду². З позиції Суду правосуддя було б примарним, якби національна правова система держави дозволяла остаточне, обов'язкове судові рішення залишати невиконаним на збиток одній зі сторін. Крім того, у рішенні по справі «Бурдов проти Росії» Суд вказав, що виконання рішення чи постанови будь-якого суду слід вважати невід'ємною частиною «справедливого судового розгляду» в значенні статті 6 Конвенції. Окрім того, підкреслено, що для держави є неприпустимим виправдання неможливості виконання судового рішення відсутністю належного фінансування. Не вживаючи заходів до виконання судових рішень, які набрали законної сили, упродовж тривалого часу, уряд позбавляє положення п. 1 ст. 6 Конвенції будь-якого сенсу, а значить порушує його³.

¹ Науково-практичні матеріали практики Європейського суду для використання апеляційним та місцевими судами Запорізької області при розгляді кримінальних справ та здійснення судового контролю за досудовим слідством / уклад.: В. В. Городовенко, С. І. Гриценко, Г. І. Алейніков, М. С. Деев. – Запоріжжя : Апеляц. суд Запорізької обл., 2011. – 173 с. – С. 5–11.

² Кайсин та інші проти України : рішення Європ. суду з прав людини від 03.05.2001 р. // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (1993–2002 рр.) : Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 3 / редкол.: П. М. Рабінович та ін. – Х. : Консум, 2003. – 464 с. – С. 257–258.

³ Бурдов проти Росії : рішення Європ. Суду з прав людини від 07.05.2002 р. // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 3. – С. 19–25.

Статистика свідчить, що рівень виконання судових рішень в Україні є незадовільним. Так, наприкінці 90-х років рішення судів в Україні виконувалися на рівні 20 %, у 2005–2009 рр. цей показник становив близько 50 %, тоді як середньоєвропейський рівень сягає 80 %¹. У практиці Європейського суду з прав людини скарги на невиконання рішень судів складають найбільший масив справ, які надсилають українські громадяни до цього суду². Це призвело до ухвалення Європейським судом з прав людини пілотного рішення у справі «І. М. Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 р., яке набуло чинності 15 січня 2010 р.³ Юрій Іванов, колишній військовослужбовець Збройних Сил України, після звільнення в запас декілька років не міг отримати грошову компенсацію за невикористання військового майна. У справі було постановлено декілька судових рішень. У вересні 2004 р. Юрій Іванов звернувся до Європейського суду, який виніс рішення на користь позивача, присудивши йому повну компенсацію матеріальної і моральної шкоди. При цьому Європейський суд констатував, що випадки, аналогічні справі Іванова, складають більшу частину звернень українців. Про систематичний характер проблем, пов'язаних із невиконанням або тривалим виконанням рішень національних судів, свідчить той факт, що на цей час Європейським судом постановлено 363 рішення, в яких констатовані порушення положень Конвенції, аналогічні тим, які мали місце у вказаній справі. Крім того, у Європейському суді на момент постановлення рішення перебувало приблизно 1400 заяв проти України, які повністю або частково стосуються цієї проблеми⁴.

З огляду на зазначене вище Європейський суд зобов'язав державу: 1) невідкладно — не пізніше ніж упродовж одного року від дати, на яку рішення Європейського суду набуває статусу остаточного, — запровадити ефективний засіб юридичного захисту або комплекс таких

¹ Див.: Федькович О. Оновлені напрями діяльності органів юстиції у сфері правосуддя / О. Федькович // Право України. – 2005. – № 6. – С. 13.

² Стан справ, що розглядаються Європейським судом з прав людини проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/9329>. – Заголовок з екрану.

³ Кайсин та інші проти України : рішення Європ. суду з прав людини від 03.05.2001 р. // Вибрані рішення Європейського суду з прав людини (1993–2002 рр.) : Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина Наук.-дослід. ін-ту держ. буд-ва та місц. самоврядування Акад. прав. наук України. Серія II. Коментарі прав і законодавства. Вип. 3 / редкол.: П. М. Рабінович та ін. – Х. : Консум, 2003. – 464 с. – С. 257–258.

⁴ Там само.

засобів, спроможних забезпечити належне відшкодування за невиконання або затримки з виконанням рішень національних судів відповідно до принципів, встановлених практикою Європейського суду; 2) упродовж одного року від дати, на яку це рішення набуде статусу остаточного (це 15 січня 2011 р.), надати відповідне відшкодування всім заявникам, заяви яких були подані до Європейського суду та які стосуються виключно тривалого невиконання рішень національних судів, за виконання яких держава несе відповідальність, а також скарг про відсутність ефективних засобів юридичного захисту щодо такого невиконання¹.

Під час судової реформи липня 2010 р. було вжито ряд заходів, спрямованих на забезпечення виконання судових рішень. Так, КАС України було доповнено низкою норм, спрямованих на посилення судового контролю за виконанням рішення суду. Відповідно до ст. 267 КАС України суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, має право зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення. Новим є встановлення штрафних санкцій за невиконання вимог суду. Так, за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання постанови суду або у разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту та накладити на винну посадову особу, відповідальну за виконання постанови, штраф у розмірі від ста до трьохсот мінімальних заробітних плат. Половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина — до Державного бюджету України. Питання про накладення штрафу вирішується за клопотанням позивача або за ініціативою судді в судовому засіданні з повідомленням сторін. Неприбуття в судове засідання сторін, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає розгляду цього питання. Ухвала суду про накладення штрафу, що набрала законної сили, направляється для виконання до державної виконавчої служби. З наступного дня після набрання ухвалою законної сили на суму заборгованості без додаткового рішення суду нараховується пеня у розмірі трьох відсотків річних з урахуванням індексу інфляції. Сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати постанову суду і подати звіт про її

¹ Юрій Миколайович Іванов проти України [Електронний ресурс] : рішення Європ. суду з прав людини від 15.10.2009 р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO6322.html. – Заголовок з екрану.

виконання. Повторне невиконання цього обов'язку тягне накладення повторного штрафу, розмір якого збільшується на суму штрафу, який було або мало бути сплачено за попередньою ухвалою¹.

Важливим кроком у цьому напрямі виконання пілотного рішення Європейського суду з прав людини проти України стане також нове законодавство, яке у січні 2011 р. розроблене Кабінетом Міністрів України і прийняте у першому читанні Верховною Радою України. Проект Закону України «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» від 14.01.2011 р. № 7562 передбачає нову процедуру виконання рішень національних судів, відповідальність за виконання яких несе держава, зокрема, стосовно державних органів, установ, підприємств². Метою цього нормативного акта є усунення проблеми невиконання рішень суду та запровадження механізму погашення заборгованості за рішеннями, відповідальність за виконання яких несе держава.

Окрім того, на підвищення ефективності виконання судових рішень спрямовані зміни до законодавства про виконавче провадження, які набули чинності 8 березні 2011 р.³ Змінами до Закону України «Про виконавче провадження» чітко визначені права і обов'язків державних виконавців, зокрема, розширено їх права щодо отримання доступу до інформації, необхідної для проведення виконавчих дій; суду надано право у разі ухилення боржника від виконання рішення встановлювати тимчасове обмеження на право виїзду боржника — фізичної особи або керівника боржника — юридичної особи за межі України до виконання рішення; удосконалено процедуру оцінки і реалізації майна боржника; боржник позбавлений права адміністративного оскарження рішень, дій або бездіяльності державного виконавця, яке дозволяло затягувати процес виконання рішення; скорочено загальний строк пред'явлення виконавчих документів до виконання; збільшено вартість виконавчого збору; посилено відповідальність за невиконання рішень про вчинення певних дій та рішень судів про поновлення на роботі; передбачено утворення Єдиного державного реєстру виконавчих про-

¹ Кодекс адміністративного судочинства України // Відом. Верхов. Ради України. – 2005. – № 35–37. – Ст. 446.

² Про гарантії держави щодо виконання рішень суду [Електронний ресурс] : проект Закону України від 14.01.2011 р. № 7562. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF5U200I.html. – Заголовок з екрану.

³ Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» та деяких інших законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) : Закон України від 04.11.2010 р. № 2677-VI // Голос України. – 2010 – 8 груд. – № 232.

ваджень, а також електронної системи оголошень про публічні торги арештованим і конфіскованим майном; удосконалено деякі процедурні аспекти виконавчого провадження. Зміни до Закону України «Про виконавче провадження» отримали позитивну оцінку фахівців, оскільки вони спрямовані на дисциплінування боржника і спрощення роботи державного виконавця¹.

Ще одним важливим чинником забезпечення виконання судових рішень є встановлення ефективних механізмів юридичної відповідальності за невиконання рішення суду. На сьогодні це питання регламентовано насамперед кримінальним законодавством, а саме ст. 382 КК України, яка встановлює відповідальність за невиконання судового рішення. Під час судової реформи цю статтю було змінено і розширено перелік суб'єктів злочину. В раніше чинній редакції суб'єктом цього злочину була посадова особа, яка відповідно до належних їй повноважень повинна була здійснити дії щодо виконання судового рішення або завдяки своїм повноваженням мала можливість створити перепони на шляху до виконання рішення як посадові особи державних органів, підприємств, установ, організацій, так і державні виконавці². Зараз ч. 1 ст. 382 передбачає відповідальність за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Отже, законодавець поширив кримінальну відповідальність на усіх осіб, прав і інтересів яких стосується судове рішення. Тепер суб'єктом злочину за ч. 1 ст. 282 КК України може бути особа, яка повинна за судовим рішенням вчинити певні дії або виплатити грошову компенсацію, але ухиляється від цього. Така норма кримінального закону буде мати безумовний превентивний ефект. Відповідальність для спеціального суб'єкта злочину (службової особи) відтепер передбачена ч. 2 ст. 282 КК України і передбачає більш жорсткі санкції. Окрім того, ч. 4 ст. 282 КК України передбачає кваліфікований склад злочину — умисне невиконання службовою особою рішення Європейського суду з прав людини, що є новелою судової реформи 2010 р.³

¹ Див.: Зміни у виконавчому провадженні. Основні новели [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vdvskambuzka.at.ua/news/zmini_u_vikonavchomu_provadzhenni_osnovni_novelli/2011-03-22-92. – Заголовок з екрану; Цвігун В. Новели виконавчого провадження [Електронний ресурс] / В. Цвігун. – Режим доступу: <http://svetlovodsk.com.ua/2613-cvigun.html>. – Заголовок з екрану.

² Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 г. / под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. – Киев : Каннон ; А.С.К., 2002. – С. 1027–1028.

³ Кримінальний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

Отже, судові рішення, яким закінчується розгляд справи, є найважливішим актом судової влади, ухвалюється ім'ям України і покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. Процесуальна наука виділяє такі властивості судового рішення, що набуло законної сили, як: обґрунтованість (вмотивованість), стабільність, незмінність, неспростовність, виключність, преюдиційність, здійсненність (виконуваність), обов'язковість. Вітчизняне законодавство і судова практика також наголошують на законності як важливій властивості судового рішення, а практика Європейського суду з прав людини підкреслює потребу обґрунтування й виконання актів суду.

Принцип обов'язковості судового рішення, закріплений на конституційному рівні (п. 9 ч. 3 ст. 129 Основного Закону), набуває свого втілення у судовій практиці і процесуальному законодавстві. Цей принцип має такі складові: а) дотримання вимог судового рішення усіма суб'єктами, прав яких воно стосується, а також усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України; б) рішення, яке не виконане добровільно, може бути виконане в примусовому порядку, для чого зацікавленій особі видається відповідний виконавчий документ.

Городовенко В. Принцип обязательности судебного решения

Автор исследует сущность и составные элементы принципа обязательности судебного решения. Особое внимание уделено таким аспектам, как мотивированность судебного решения и процедура его исполнения.

Ключевые слова: судебное решение, обязательность судебного решения, мотивированность судебного решения, исполнение судебного решения.

Gorodovenko V. The principle of obligatoriness of judgments

The author analyses legal nature and elements obligatoriness of judgments principle. To such aspect as motivation part of a judgment and enforcement procedure of court decisions special attention is paid.

Keywords: court decision, obligatoriness of court decisions, motivation of court decision, execution of court decision.